

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ СТИЛІСТИКИ

***Анотація.** У статті охарактеризовано психолінгвістичні основи вивчення стилістики у старшій школі, визначено їх роль і значення у розвитку стилістичних умінь і навичок учнів.*

***Аннотация.** В статье охарактеризованы психолингвистические основы обучения стилистики в старшей школе, определено их роль и значение в развитии стилистических умений и навыков учащихся.*

***Annotation.** The psycholinguistic fundamentals of study stylistic in high school are characterized in article, their role and importance in development stylistic abilities and skills of pupils are definite in one.*

У сучасних умовах зростає необхідність піднести рівень мовленнєвої культури наших громадян, розвинути потенціальні можливості кожної особистості, формувати комунікативно компетентну людину. На формування концептуальних положень сучасної лінгвометодики вплинуло усвідомлення зростаючих потреб суспільства у підготовці висококваліфікованих спеціалістів різних галузей, високих стандартів їх фахового рівня, вимог до підвищення мовленнєвого рівня громадян, які вміють грамотно спілкуватися і розв'язувати проблеми в сучасних умовах.

На початку ХХІ століття стилістичне спрямування навчання української мови в сучасній школі дедалі набуває більшої ваги, проводиться цілеспрямовано, з урахуванням характеру матеріалу, мовленнєвої підготовки учнів. Система роботи з стилістики – це єдиний процес, підпорядкований принципу наступності і перспективності, який поєднує всі ланки загальної освіти: початкову – пропедевтичне вироблення стилістичних умінь та навичок; основну – їх формування і старшу – поглиблення й систематизація.

Особливо важливою є робота над розвитком стилістичних умінь і навичок в учнів 10-12 класів. Старшокласники, вивчаючи курс української мови, повинні поглибити і систематизувати свої знання та вміння з стилістики, що безпосередньо підвищить їхній культурно-мовленнєвий рівень. Стилiстичнi вмiння i навички старшокласникiв базуютьс'я на теоретичних засадах лiнгвiстики, що включає шiсть основних стилiв мовлення (науковий, публiцистичний, офiцiйно-дiловий, конфесiйний, художнiй, розмовний) з характерними, особливими мовними ресурсами; типи i жанри мовлення.

Проблемі методики вивчення стилістики у школі приділяли увагу відомі лінгвісти (І.К. Білодід, Л.А. Булаховський, С.І. Дорошенко, І.Г. Чередниченко, Л.В. Щерба), психологи (Б.Ф. Баєв, Д.І. Богоявленський, І.О. Синиця, О.М. Леонтьєв, М.А. Жинкін), методисти (О.М. Біляєв, П.П. Кордун, О.М. Масюкевич, В.Я. Мельничайко, М.І. Пентилюк).

Мета статті – охарактеризувати психолінгвістичні основи вивчення стилістики у старшій школі, визначити їх роль і значення у розвитку стилістичних умінь і навичок учнів.

В останні роки значно підвищився інтерес до стилістичної спрямованості у вивченні української мови в школі, оскільки стилістичні відомості містить

кожний розділ шкільного курсу української мови і знання їх є основою розвитку стилістичних умінь та навичок учнів.

У методиці вивчення стилістики дедалі більше уваги звертається на вироблення умінь, якими повинні оволодіти учні для того, щоб їхнє мовлення було правильним, комунікативно виправданим, стилістично грамотним. Стилiстичнi вмiння подiляються на два види: 1) пов'язанi з засвоєнням стилістичних засобів мови; 2) що забезпечують оволодіння стилістично диференційованим зв'язним мовленням. Ці дві групи взаємопов'язані між собою та з іншими мовленнєвими вміннями і формуються тільки на основі знань української мови (наприклад, вміння правильно вживати синоніми у текстах різних стилів спираються на знання синонімів української мови). Важливу роль у процесі формування цих умінь відіграють спостереження, порівняння, аналіз, синтез, узагальнення як засоби активізації розумової діяльності учнів і вироблення навичок самостійного редагування та аналізу висловлювань із стилістичного боку.

Розвивати в учнів 10-12 класів стилістичні вміння і навички створювати цілісні висловлювання, різноманітні за синтаксичною конструкцією, відображені – одне з основних завдань учителя-словесника. Виробити їх можна на основі відбору адекватних мовних засобів (лексем, речень тощо) залежно від обставин мовленнєвої ситуації, постійно змінюючи її, посилюючи самостійність мислення, щоб учень висловлювався своїми словами (наприклад, продовжити дискусію, проаналізувати відповідь однокласника, описати улюблену пору року). Навчати учнів самостійно створювати власні висловлювання, з урахуванням стилістичних норм мовлення, при вивченні всього курсу української мови, а не тільки на уроках із стилістики – значить готувати їх до самостійної комунікативної діяльності.

Вчені-психологи, психолінгвісти, досліджуючи питання мислення й усного та писемного мовлення, доводять їх взаємозв'язок. І.О. Синиця визначив основні труднощі у процесі породження мовлення – випередження наступних слів чи фраз, особливий психологічний стан людини. Для вироблення умінь створювати висловлювання на уроках української мови, за твердженням І.О. Синиці, вчителі повинні приділяти особливу увагу недолікам, які трапляються у мовленні учнів: надмірна ситуативність, аморфність фраз, недостатня означальність предметів, нерівномірний темп усного мовлення, стилістичні помилки. Вчений наголошував на основних причинах появи цих недоліків у мовленні школярів: „1) учні не усвідомлюють їх як ненорму; 2) учні залишаються байдужими до аналізу висловлювань, хоч при бажанні могли б уникнути помилок; 3) учень вживає ненорми через неухважність до мовлення, не має звички контролювати його; 4) учні роблять помилки через напруження під час мовленнєвої ситуації” [5, 200-201]. І.О. Синиця був глибоко переконаний, що змістовне, правильне і доречне мовлення вимагає не тільки знань, умінь і навичок, а й вольових зусиль, яким у школі приділяється недостатня увага. З огляду на сказане, можна зробити висновок, що психологічні умови обов'язково потрібно враховувати у шкільній практиці навчання української мови, зокрема у роботі з формування в учнів стилістичних умінь і навичок.

У розвитку стилістичних умінь і навичок велика роль належить виробленню в старшокласників мовного чуття, яке виникає разом з мовленням, полегшує його розуміння і виражається в умінні ясно, точно, конкретно

висловлювати свої думки й емоції. Це чуття допомагає учням виділяти найрізноманітніші семантичні, стилістичні, орфоепічні, граматичні засоби мови, сприймати й усвідомлювати їх, завдяки чому розвиваються стилістичні вміння і навички добирати слова відповідно до ситуації мовлення. Систематичне навчання, доступне пояснення вчителя, зосередження уваги учнів, спрямування їх дій, вмілий добір вправ активно розвиває стилістичні вміння учнів 10-12 класів.

Розвиток стилістичних умінь і навичок залежить також від побудови процесу навчання вчителем, його вміння зацікавити старшокласників своїм предметом. О.М. Біляєв, М.С. Вашуленко, В.Я. Мельничайко, М.І. Пентиліук, В.О. Сухомлинський переконані, що неможливо виробити в учнів якісні вміння і навички, якщо не вміти збудити в них інтересу до навчання. Інтерес як психологічна властивість людини є ефективним засобом підвищення уваги учнів, ґрунтовного засвоєння ними знань, активною спонукальною силою особистості.

Як вважає Д.М. Богоявленський, думати учень буде тоді, коли для цього вчитель створить певні умови – насамперед зацікавить виучуваним матеріалом [1, 306]. Щоб збудити інтерес у старшокласників до вивчення стилістики, учитель повинен навчати їх сприймати українську мову як матеріалізоване явище навколишнього світу, тобто аналізувати свої висловлювання не тільки за змістом, а й за формою залежно від мовленнєвої ситуації. Важливим завданням є надати процесу розвитку стилістичних умінь і навичок ознак новизни, перетворити цю новизну в практичні мовленнєві навички, тобто збудити евристичний інтерес до стилістики. Раціональний рівень складності вправ, чітка орієнтація на кінцевий результат, вдале застосування форм заохочення, різноманітність дидактичного матеріалу – це важливі умови збудження і підтримки інтересу до вивчення стилістики в старших класах.

Психолінгвісти, враховуючи суперечності між стійкістю і нестійкістю уваги учнів старшого шкільного віку, рекомендують вчителям будувати систему вправ таким чином, аби зацікавити учнів, привернути їхню увагу. А для того, щоб утримати її на вивченні окремої теми, не переключалися часто із одного завдання на інше, а чергувати залежно від складності поставленої мети. З погляду психолінгвістики, під час проведення уроків мови і стилістики зокрема словесник має спрямувати роботу учнів на виконання таких дій: аудіювання – конспектування; спостереження – фіксація результатів; аналіз висловлювань не тільки за змістом, а й за формою.

Довільна пам'ять буде більш продуктивною у старшокласників тоді, коли філолог у процесі вивчення стилістичних тем на уроках української мови зазначатиме, на що учні повинні скерувати своє запам'ятовування (наприклад, вживання епітетів, порівнянь у художньому стилі мовлення); що осмислити у виучуваному матеріалі (наприклад, використання штампів в офіційно-діловому стилі мовлення як необхідного компоненту, що не характерно для інших стилів). Тобто використовувати активну пізнавальну діяльність учнів як найраціональніший засіб довільного запам'ятовування. У ранній юності збільшується обсяг пам'яті. Для старшокласників характерне прагнення до обґрунтованості висновків через узагальнення фактів, виявлення основного і загального. Для розвитку стилістичних умінь і навичок доцільно на уроках

української мови надавати перевагу методам аналізу, синтезу, самостійної роботи, скеровуючи дії учнів відповідно до теми і мети уроку.

Перед учителем, який формує у старшокласників стилістичні вміння і навички, стоїть завдання не лише організувати навчальний процес на уроці, а й правильно зорієнтувати пам'ять учнів, зосередити їхню увагу, спрямувати уяву, вольові здібності. Виконання цього завдання вимагає від словесника правильного, доречного вибору матеріалу, зацікавленої подачі теорії, використання різних методів її засвоєння на практиці та редагування виконаних учнями завдань.

Психолого-педагогічний підхід до вивчення стилістики у загальноосвітній школі виділяє основні етапи формування стилістичних умінь і навичок (за М.І.Пентилюк): підготовки, формування, систематизації й узагальнення. У старшій школі здійснюється етап узагальнення, що передбачає поглиблення і систематизацію найважливіших відомостей із стилістики, повне усвідомлення та оперування стилістичними поняттями, знаходження і виправлення стилістичних помилок у висловлюваннях. Вивчення стилістики в 10-12 класах ґрунтується на знаннях мовних одиниць усіх рівнів української мови, уміннях і навичках, вироблених в основній школі.

Спираючись на вимоги чинної програми з рідної мови, вважаємо, що в учнів старшої школи слід розвивати стилістичні вміння на комунікативно-діяльнісній і функціонально-стилістичній основах:

- 1) виявляти мовні засоби стилістики в тексті, розпізнавати їх стилістичне забарвлення;
- 2) характеризувати стилі мовлення з урахуванням літературних норм української мови;
- 3) замінювати слова доречними синонімами (з урахуванням їх стилістичного забарвлення) залежно від стилю мовлення, комунікативної ситуації;
- 4) проводити стилістичний аналіз тексту (як свого, так і чужого);
- 5) утворювати тексти різних стилів, типів і жанрів мовлення;
- 6) аналізувати, редагувати і вдосконалювати висловлювання різних стилів, типів і жанрів мовлення.

У процесі практичної діяльності учнів, систематичної роботи із стилістики перелічені вміння поступово перетворюються у навички. Розвиток стилістичних умінь і навичок учнів 10-12 класів вимагає врахування вікових особливостей учнів, психологічних факторів навчання української мови, зацікавленості, активної діяльності та мовного чуття самих школярів, відбору вчителем-словесником найефективніших методів навчання.

Література:

1. Богоявленский Д.И. Психология усвоения орфограмм. – 2-е изд. – М.: Просвещение, 1966.- 349с.
2. Концепція мовної освіти 12-річної школи // Дивослово. – 2002. – № 8. – С.50-59.
3. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.Пентилюк. – К.: Лієнвіт, 2000. – С.33.
4. Пентилюк М.І. Культура мови і стилістика. – К., 1994. – 240с.
5. Синиця І.О. Психологія усного мовлення учнів 4-8 класів. – К.: Рад. шк., 1974. – 206с.